

TERESA VINYOLES I VIDAL

*EL CLAM D'UNA NOIA PER NO PERDRE ELS ORÍGENS,
EL CLAM PER LA LLIBERTAT.
UNA ESTAMPA BARCELONINA DEL SEGLE XV*

ABSTRACT

I would like to present a document kept in the archive of the cathedral of Barcelona that corresponds to the examinations of a trial. It is a vivid text that introduces us to the history of feelings and the history of human relations. The aim of this article is to apply what we know about slavery in the medieval Barcelona to this particular case. This allows us to show how the history facts become more human. These are the hopes of a young slave who had the legitimate desire to become free. It is a story about slavery and freedom, oppressions and solidarities. It is a girl's clamour to remain stuck to her origins in order to avoid her uprooting

1. *BALDAMENT FOS ESCLAVA AMB QUE ESTIGUÉS EN BARCELONA*

Amb la Carme Batlle hem passat moltes hores parlant de la Barcelona medieval, dels seus carrers, de la seva gent, de la vida dels barcelonins i de les barcelonines, sobretot d'elles, de les dones que visqueren a la nostra ciutat segles enrera. Avui per aquests homenatge he triat la publicació del fragment d'un procés que es conserva a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona que vaig transcriure ja fa uns anys, i el vaig guardar esperant trobar-ne el final. He seguit la recerca, però la tasca ha estat infructuosa. De tota manera penso que la història és prou interessant, no se perquè m'he entossudit tant en voler saber com acabava. M'ha semblat ben adient publicar-la per un homenatge a la Carme. És adient perquè fa referència a la història d'una dona, una noia jove, que a inicis del segle XV reclamava la seva llibertat; i si més no que la deixessin quedar a Barcelona, encara que fos com esclava. És una pàgina doncs d'història de Barcelona, dels llaços que vinculen una persona amb l'espai proper que li dona referents vitals, en el qual no se sent forastera. Quin text millor per dedicar a una medievalista especialista en història de Barcelona?

Presento doncs aquest document de l'arxiu catedralici; potser algun dia es podrà trobar allà el final d'aquesta magnífica història que comentaré, si bé ja sabem que la Història te molts principis però cap final.¹

El text correspon als interrogatoris de la protagonista i d'uns testimonis. És un text viu que ens apropa a la història dels sentiments i de les relacions humanes. Miraré d'aplicar el que sabem sobre l'esclavitud a la Barcelona medieval i sobre l'ambient de principis del segle XV damunt aquest exemple concret, al fer-ho veiem com les dades històriques s'humanitzen, apareix el rostre del sofriment de la persona que rep la injustícia de la llei feta pel profit dels poderosos. Són les esperances d'una jove esclava que tenia un nom, que havia tingut una mare i un pare, que tenia uns sentiments i un legítim desig de ser lliure. És una història d'esclavitud i de llibertat, d'opressions i de solidaritats, és el clam d'una noia que s'arrapa als seus orígens per no ser desarrelada.

2. NÉIXER ESCLAVA

La història de la Constança ens porta directament a la seva mare, de fet la història personal de totes i tots ens porta directament a la mare; però de manera molt especial en el cas de Constança. La seva mare es deia Maria i era grega, una grega tretada de la seva terra i venuda com esclava a Barcelona; havia estat esclava de l'honorat en Francesc de Conomines, ciutadà de Barcelona.

Els Conomines eren ciutadans honrats; diversos membres d'aquesta família figuren entre els consellers de Barcelona al llarg dels segles XIV i XV. És ben sabut, i no cal insistir en el fet, de que els càrrecs de consellers els ocupaven membres de les mateixes famílies. Concretament el nom de Francesc de Conomines apareix entre els cinc consellers els anys 1399, 1411, 1416, 1420, en que fou Conseller en cap, i el 1425.

No sabem si Constança va néixer a casa de l'amo de la mare, ni tant sols ella no sabia on havia nascut; però si que podia afirmar que s'havia criat allà i que hi havia viscut fins feia poc temps. Tampoc no sabem, ni se li pregunta mai, quina edat tenia; però se la defineix com a "fadrina"; seria doncs una noia joveneta, penso que tindria com a molt catorze o quinze anys, potser menys. Eiximenis, al definir les edats de la dona, deia que deixava de ser nena als deu o dotze anys, i que era dona quan es casava (normalment entre els 14 i els 18 anys); era donzella o fadrina en els anys intermedis.² El fet que les autoritats la defineixin com a *fadrina* ens fa afirmar que era visiblement una adolescent, però ja no era una nena.

1. ARENT, Hannah, *De la Historia a la acción*. Barcelona, Paidós- UAB 1995.

2. EIXIMENIS, Francesc, *Lo libre de les dones*, Barcelona, 1981, vol. 1, p.31.

La mare l'havia alliçonat per a la vida, li havia parlat dels seus orígens, del seu dret a la llibertat, li havia dit qui era el seu pare. El seu pare era un clergue català anomenat Alfons; era un prevere que servia al Palau Reial i que havia mort seguint al Papa, és a dir a Benet XIII, el papa Luna. El clergat de la Corona d'Aragó va restar fidel al papa Luna fins i tot després de la seva deposició, i això queda patent al bisbat de Barcelona, Benet XIII també era recolzat pel municipi barceloní. Constança al parlar de la mort del seu pare es podia referir a dos fets concrets. L'any 1408 la ciutat va armar dues galeres per servei del Papa, una patronejada per Joan Fivaller, que va deixar el Papa a Colliure i va tornar a Barcelona el 7 de juliol, mentre l'altra, capitanejada per Ramon Desplà, va quedar-se a Colliure amb el Papa; ³ en aquest cas restaria allà mossèn Alfons, el pare de Constança, que podria ser un clergue celestí, ja que just aquell any el rei Martí I havia designat als frares d'aquell orde per tenir cura de la capella del Palau Reial, dita també de les Santes Relíquies i després també de santa Àgata. El que sabem del cert és que el citat Ramon Desplà -que Constança defineix com a diputat, i que efectivament ho era - i la seva dona, segons el parer de la noia, podrien donar referències de que el que ella explicava era cert. També es podia referir, al parlar del viatge papal, a l'estada de Benet XIII a Barcelona; el Papa Luna va entrar a la ciutat el dia 19 de setembre de 1409, on va ser rebut amb tota solemnitat i va sortir-ne el 19 de juny de l'any següent. Potser fou llavors quan el seguí Alfons. De fet doncs el pare de Constança hauria mort entre el 1408 i el 1410.

No sabem com s'havien esdevingut les relacions entre l'esclava grega Maria i el prevere Alfons, si foren furtives o havien estat amb consentiment de l'amo d'ella; si foren puntuals o tingueren una durada més prolongada. Això segurament no li calia saber-ho a la filla; però si li calia saber que el seu difunt pare tenia una germana que vivia a Barcelona, al carrer de Les Moles (carrer que encara existeix avui amb aquest nom i que és una travessia del carrer Comtal, que anava a parar llavors a la muralla que tancava el clos fet en temps de Jaume I). Constança estava assabentada de l'existència de la seva tia, la germana del seu pare que provava els seus orígens; ella sabia que era la filla il·legítima d'un capellà que molt probablement no l'havia reconegut com a tal, però no se'n lamenta.

La noia coneixia la lluita de la seva mare per la llibertat. Les confrontacions entre autoritats diverses sobre el tema de la llibertat dels esclaus grecs és prou coneguda, de tota manera en faré un breu resum⁴ i veurem aquest cas concret d'aplicació de les polèmiques sobre la llibertat de grecs i gregues. Els monarques actuaren diverses vegades a favor de la llibertat dels esclaus ortodoxes. Així Pere el

3. *Dietari del anrich consell barceloní*, Barcelona, Henrich, 1892, vol. 1 p. 156.

4. Sobre el tema veure l'article de FERRER i MALLOL, Maria Teresa, "Esclaus i lliberts orientals a Barcelona ». *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i Lliberts a l'Edat Mitjana*. Barcelona CSIC, 2000, 167-212.

Cerimoniós havia intervingut en aquest sentit a favor d'alguns grecs i gregues;⁵ si bé no va recolzar de manera rotunda l'actuació dels bisbes de Barcelona que proclamaven la llibertat dels esclaus cristians, de manera que alguns esclaus acudien a la cúria episcopal per reclamar la seva llibertat i l'obtenien del bisbe; el rei Cerimoniós va trobar-hi algun problema de jurisdiccions en aquestes actuacions bisbals, tot i que finalment va acceptar el dret dels bisbes a alliberar els esclaus cristians. El govern municipal barceloní no hi va estar mai d'acord.

Joan I va insistir en la llibertat dels esclaus grecs, prenent diverses iniciatives a partir de 1388. Va trobar el recolzament del bisbe de Barcelona, però de nou topà amb l'oposició dels propietaris d'esclaus, dels traficants i en definitiva del Consell de Cent que estava en mans de les oligarquies. Van haver-hi moltes reticències a alliberar-los. Especialment els patricis de Barcelona van tenir un llarg contencions amb el bisbat, ja que els bisbes barcelonins recolzaren la llibertat dels esclaus i esclaves grecs. El rei intervingué de nou decretant que els esclaus que volguessin reclamar el seu dret a la llibertat havien de fer-ho davant els tribunals reials i no a la cort episcopal, sota pena de mort. El rei Martí, l'any 1399, havia ratificat aquesta ordre i n'havien estat informats els barcelonins per mitjà d'una crida pública.

Maria, grega, seguia essent esclava de l'honorat Francesc de Conomines, seria a les darreries del regnat de Martí l'Humà. Va decidir reclamar la llibertat i ho feu davant les autoritats civils com manava la llei. Concretament intervingué activament el jurista Esperandeu Cardona, que havia estat conseller del rei Joan I i vice-canceller en temps d'aquest monarca i del seu germà Martí I, un gran personatge del moment. Així ens ho diu la filla: La seva mare deia que era lliure de natura i es va queixar a Esperandeu Cardona; el vice-canceller i la pròpia Maria s'enfrontaren amb l'amo i personalment Esperandeu Cardona va voler comprovar que fos alliberada; llavors Francesc de Conomines va firmar la manumissió. La noia no recorda davant de quin notari, però sap perfectament que un veí d'en Condomines, un tal Gibert, apuntador,⁶ va signar com a testimoni, i que la seva mare guardava la carta a casa d'en Bernat Figuera, que viu al carrer d'en Novell; la muller del dit Bernat, que és teixidora de vels, tenia la carta de franquesa en un cofre que era de la seva mare. El carrer d'en Novell estava situat a la Vilanova de la Mar, era una travessia del carrer Vigatans, desaparegut quan s'obrí la Via Laietana.

Seguir la via judicial havia esdevingut difícil per alguns esclaus. Maria, la mare de Constança, se'n va sortir; però només en part, ja que l'amo, quan ella va morir

5. En tenim exemples publicats per RUBIO LLUCH, A. *Diplomatari de l'Orient català*. Barcelona, IEC 1947. - VINCKE, J. "Königtum und Sklaverei während des 14. Jahrhunderts". *Gesammelte aufsatze zur kulturgeschichte Spaniens*, 25 (1970). Cal veure l'article de M.T.FERRER i MALLOL, citat abans.

6. L'apuntador plegava els draps i pel doblec hi passava un fil per posar-hi el segell que acreditava la qualitat.

va fer veure que la seva filla no entrava en la manumissió. Fet ben estrany ja que l'esclavitud i la llibertat venien de la mare, si la mare havia estat decretada legalment lliure, no només manumitida a títol personal, sinó reconeguda com a lliure de natura, la filla també ho era i de cap manera no podia ser venuda com esclava. Queda ben clar que els fills de les gregues també havien de ser alliberats quan el rei Joan I va manar fer una llista dels grecs esclaus de Mallorca i de llurs fills.

Un cop enfranquida la mare, la noia va quedar-se a casa de l'amo, però no va perdre el contacte amb ella. Constança sabia que la mare servia a diverses persones: a un senyor al carrer Mirallers - carrer proper a Santa Maria del Mar-, a en Rovira que està al costat d'en Marimon i a moltes dones vídues; insisteix en dir que la seva mare cobrava íntegrament la soldada, és dir no havia de donar res a l'antic amo, ja que no havia estat alliberada a talla com d'altres esclaves, sinó gratuïtament, o millor dit per imperatiu legal.

Suposem que la seva mare havia estat alliberada tres anys enrera, ja que la noia dóna com a data de referència les darreres mortaldats, i sabem que l'any 1410 a Barcelona hi hagué una epidèmia de glànula. L'honorat Francesc de Conominés no havia donat de grat la llibertat a la seva esclava i continuava tenint la filla a casa, segurament com a serventa. Mentre va viure la mare no va fer cap moviment. Però, uns mesos abans del fet que estem explicant, la mare caigué malalta i morí a l'hospital de la Santa Creu.

Comprovem de nou que mare i filla seguien en contacte, Constança coneix la malaltia de la mare: tingué mal de pedra i es tornà hidròpica, que les cames se li inflaren; de tota manera ningú no va portar Maria a l'hospital, sinó que hi va anar ella mateixa, i allà havia mort feia uns sis mesos. Queda ben patent la tasca de la institució benèfica, acollint aquella dona pobre i malalta, lliberta que treballava a diversos llocs com a serventa per sobreviure, o qui sap potser fins i tot esperant aconseguir un dot per la filla.

Després de la mort de la mare ella quedà indefensa, i l'amo va aprofitar per vendre-la fraudulentament, ja que legalment no era esclava. En Conominés la vengué a l'honorat Bernardó Calopa, *ab lo qual ella depositant estech dues nits e un dia*, això es el que deia Constança, però sembla que de fet en Calopa no la va comprar, sinó que feu d'intermediari, o va intentar comprar-la, i en veure que hi podia haver certs problemes se'n va desdir. Bernat Calopa havia estat un important membre de la cort de Joan I, concretament el seu mestre racional, en Bernardó pensem que podria ser el seu fill. És a dir que Constança s'enfrontava amb personatges rellevats de la societat del moment. Passats aquells dos dies en Calopa la va deixar en mans d'un conegut corredor d'esclaus anomenat Bernat Vendrell.⁷ *E ella plorava estant en poder del dit Vendrell corredor, dient que era lliure i filla de grega*. El corredor li deia

7. HERNANDO, Josep, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs*. Barcelona CSIC, 2003. Documenta més de cent vendes d'esclaus en el segle XIV en les quals intervé el corredor públic Bernat Vendrell.

que callés i deia a tothom que no la creguessin que era tàrtara. La muller d'en Francesc Conomies insistia en que es fes definitivament la venda. El corredor d'esclaus aviat va trobar un nou comprador, el mercader Joan Boní, que tot seguit la volgué treure de Barcelona i portar-la a València.

Ens reafirmem en que seria molt jove i que pensaven que un cop portada lluny de Barcelona, on hi havia gent que podia conèixer els seus orígens i en la que la noia es podia recolzar, seria molt difícil que aconseguís la llibertat. Era necessari treure-la perquè els clams de Constança, com veurem tot seguit, convencien; era jove però argumentava de forma contundent que era lliure. Tenia molta por, però coneixia la llei, la condició venia de la mare i reclamava la llibertat en nom de la seva mare i no cessava de cridar: *soc filla de grega*.

3. UN VIATGE EN LLAÛT, TOT I QUE ELLA NO VOLIA ANAR A MAR.

Era el dimarts 22 d'agost de 1413, al cap vespre. El llaüt del patró Antoni Rovira salpava de la platja de Barcelona en direcció a València. El llaüt era un vaixell petit, de poc calat, molt utilitzat a l'edat mitjana per navegar per la Mediterrània en viatges comercials de cabotatge. El model de llaüt trobat a Castelldefels⁸ tenia deu metres de llarg i una capacitat de quatre tones, portava sis remes per banda, i anava proveït de vela llatina i de timó. Un espai petit doncs en el que s'havien d'ubicar els homes de mar, els passatgers- homes i dones- i les mercaderies.

El mercader Boní volia portar a València l'esclava que acabava de comprar. Les presses en treure-la de Barcelona, tant per part dels venedors com del corredor i del nou propietari, són evidents. La noia no parava de plorar i de pregonar la seva condició de dona lliure. El nou amo va contractar el seu viatge amb l'embarcació d'Antoni Rovira que sortia cap a València i acceptava passatgers. Era normal que en aquelles petites embarcacions, a més de mercaderies, hi viatgessin persones, era la manera habitual d'anar de Barcelona a València.

A la nau hi varen embarcar, amb d'altres persones, tres dones: Caterina, casada amb un valencià, que devia tornar a casa seva a reunir-se amb el seu marit; una prostituta d'origen aragonès que també es deia Caterina i que vivia a Barcelona, es devia traslladar al bordell de València de força nomenada en aquell temps; constatem que moltes vegades les prostitutes es traslladaven d'un bordell a un altre. També hi va ser embarcada per la força la nostra protagonista, Constança.

8. RAURICH, Xim, *Les sorres X. Un vaixell al canal olímpic de rem: Castelldefels, Baix Llobregat*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992.

Antoni Rovira havia conegut la noia poc abans d'embarcar, aquell mateix dia a les quatre de la tarda; però el mercader ja li havia parlat d'ella abans, quan va contractar el viatge. Joan Boní el va informar que havia comprat una "borda" que volia traslladar a València, però que era tan "mala fembra" que no volia anar-hi. Cal que ens fixem amb el to despectiu amb que es parla de les filles de les esclaves, esmentades sempre com a "bordes", és a dir il·legítimes; contrasta amb el respecta amb que Constança parla de la seva mare. El mercader la qualificava de "mala dona", perquè es negava a embarcar-se, contrasta també amb la seguretat i l'autoestima que respiren les paraules de la noia.

Per tal de vèncer la resistència de Constança a embarcar, la prostituta l'amoixava i l'amo li deia que no seria esclava sinó que s'estaria amb la seva mare que la tractaria com una filla. Sembla doncs que no es va intentar aplicar la violència física sobre ella, sinó que se la volia convèncer amb bones paraules i carícies; però de fet el que es pretenia era treure-la de Barcelona. Ella no se'n fiava. Era millor ser esclava en un lloc conegut, on hi havia gent que la coneixia, amics de la seva mare i parents del seu pare, que potser l'ajudarien; havia de quedar-se a Barcelona on hi havia alguna esperança, sobretot la carta de franquesa de la mare, on hi havia els seus orígens. Ni les carícies de Caterina, ni les paraules del nou amo, ni la disposició del llauter no aconseguiren emmudir a la noia; però tot i els seus crits de "*Via fós, per amor de Déu, no m'hi metau! Que si em lexats estar en Barchelona jo vull ésser esclava*", va ser embarcada.

El document ens serveix per veure com funcionaven aquests viatges: prèviament es va contractar directament amb el patró; el dia de marxar els passatgers, al menys les dones, es reuniren a primera hora de la tarda a casa del mateix patró de l'embarcació i sortiren plegats per recollir-se en el llaüt fins a l'hora de partir, al cap vespre. El viatge doncs s'inicià de nit. La primera parada sembla que fou a Sitges, no sabem el temps que varen navegar per arribar-hi; però passaren el dia de Sant Bartomeu, 24 d'agost, a la vila del castell de Sitges. Constança no havia deixat de plorar i d'afirmar que era lliure i que l'havien venut com esclava. El patró es va convèncer de que el que ella deia tenia versemblança de ser cert. De manera que ell mateix i les altres persones que hi havia a la nau varen aconsellar a Constança que anés a parlar amb les autoritats.

Sitges estava a principis del segle XV sota la jurisdicció de la Pia Almoina de la Catedral de Barcelona, havia passat a dependre de la institució benèfica l'any 1353; o sigui que fou davant els representants de la Seu que Constança va denunciar el fet. Llavors interrogaren les dues dones que viatjaven amb ella, al patró, Antoni Rovira, i també a ella mateixa sobre el seu pare, la seva mare, el seu amo i la seva condició, i varen copiar fil per randa les declaracions. És de creure que després degueren seguir una investigació, que no hem pogut trobar, per tal de comprovar si era cert el que Constança afirmava. Si més no el seu viatge de Barcelona a València tingué, al menys de moment, un final a Sitges.

4. *CALLA NO DIGUES RES, QUE TANT TE VAL ÉSSER TARTRA COM GREGA*

Ja hem dit repetidament que no sabem el final de la història, però si que sabem quin era el final que ella desitjava. Estava convençuda que era lliure, ja que s'havia alliberat la mare demostrant que era grega, ella no podia ser esclava, la carta de llibertat de la mare per força l'havia d'incloure també, directa o indirectament a ella; el fet que l'amo esperés la mort de la mare per vendre-la ens ho conformaria. Constança, al veure que la venien il·legalment va intentar acudir a la Cort del Primogènit per reclamar la seva llibertat; va ser pocs dies abans de ser venuda i embarcada. El futur Alfons el Magnànim ocupava el lloc del seu pare, ja que Ferran d'Antequera havia sortit de Barcelona el dia 26 de juliol del 1413 per anar a combatre a Jaume d'Urgell i es trobava en el setge de Balaguer, que durà fins l'últim dia d'octubre.⁹ Llavors el corredor Vendrell, que s'havia fet càrrec de la seva venda, li va recordar un fer terrible que s'havia esdevingut feia uns anys. Un fet que només de pensar-hi la feia tremolar i li impedia acudir als tribunals a Barcelona: *Lo dit Venrell li debie a ella deposant que no hi anàs, que si ho fabie que penjarien ella deposant, així com penjaren la esclava d'en Bastida*. Sens dubte es referia al que Maria Teresa Ferrer anomena l'episodi més violent de la pugna¹⁰ entre les autoritats civils i les religioses per l'afer dels esclaus cristians. L'any 1403 en Joan Sa Bastida, batlle de Barcelona, recolzat pel Consell de la ciutat i aplicant la llei de Joan I i Martí I, va fer penjar una esclava que havia reclamat la seva llibertat davant el tribunal del bisbe; el bisbe va excomunicar al batlle, però la malaurada esclava havia mort a la forca.¹¹

La por a la forca era aprofitada pels traficants i pels amos per frenar la demanda de llibertat. De fet davant del recordatori d'aquell fet terrible que molt oportunament li havia fet en Bernat Vendrell, la noia no va acudir a la justícia. Estava convençuda que a Barcelona era perillós reclamar la llibertat. L'imposen el silenci amb amenaces i amb promeses: *Calla no diguis res*.

Hi havia un altre perill: una noia jove sola, de condició humil, lliberta o filla de llibertat, podia caure en mans d'alcajots que la portessin vers la prostitució. Una ordenança municipal pregonada per la ciutat l'any següent, pel juliol de 1414, ens informa de que hi havia esclaves que per aconseguir pagar la llibertat es dedicaven a la prostitució, també alguns amos prostituïen les esclaves traient-ne ells el benefici.¹² Potser era això el que pretenia en Boní al portar-la a València en companyia d'una prostituta; de tota manera no sembla que ni ella ni la gent que viatjava amb ella a la nau veiessin aquest perill. Ni la noia, ni el llauter, ni el tribunal no defi-

9. "Crònica del racional de la ciutat de Barcelona (1334-1417)". *Recull de documents i estudis*, 1. Barcelona, Arxiu Municipal, 1921, p. 177.

10. FERRER i MALLOL, M.T. *Obra citada*, p. 181.

11. AHCB, Llibre del Consell 28, fol. 73r.

12. AHCB, Ordinacions 6, 7v.-8r.

neixen a Caterina com a prostituta; Constança ens parla de la dona que l'amoixava, potser va trobar-hi consol, tot i que sembla que ho feia per encàrrec de l'amo perquè embarqués amb més tranquil·litat; però sigui com sigui la noia va trobar en ella i en l'altra companya de viatge un cert escalf.

Els qui l'obligaren a entrar a la nau no volien que fos ostensiblement embarcada per la força com ho hagués estat una esclava; no anava lligada i a Sitges va poder desembarcar sense entrebancs, recolzada per la gent que anava amb ella a la barca. No sembla que es prenguin mesures perquè no s'escapi; de fet es documenten molts menys casos de fugues d'esclaves que d'esclaus, fins i tot l'obligatorietat d'assegurar els esclaus pel perill de fuga només afecte als homes i no a les dones.¹³ Les esclaves, en general vinculades a les tasques domèstiques, estaven ja més controlades; certament sobre totes les dones soles hi havia un control social. Sembla que elles optaren més per la via legal, de vegades sense èxit.

No sabem l'èxit que tingué la nostra protagonista; de tota manera la intenció de les autoritats sitgetanes d'obrir una investigació es veu prou clara, ja que li pregunten qui pot saber que la seva mare fos grega, i sobre la seva llibertat. Constança els hi dóna prou pistes per que facin la recerca: en Gibert, apuntador, veí d'en Conomines, qui fou testimoni de la carta de la franquesa de la mare; el dit senyor qui està al carrer dels Mirallers, i en Rovira, i madona d'en Durà, qui està al carrer de Muntcada, i madona d'en Ramon Desplà, i el mateix Ramon Desplà, diputat, i madona d'en Rocacrespa i molts d'altres. Molts d'ells i d'elles eren els ciutadans per qui va treballar la seva mare un cop alliberada. No hi veiem la possibilitat de que mentís, hi ha massa pistes, massa noms coneguts perquè falsegi les dades; a més si fos portada a judici se la posaria directament al turment, i si havia ideat tota aquella tretxa per aconseguir fugir de l'esclavitud podia se penjada com l'esclava "d'en Bastida"

Ella no era tàrtara, tenia la "sort" de ser grega; tant se val ser tratra com gega li deia l'amo; potser per una noia sola, pobra, desamparada, indefensa que era molt vulnerable, com podem comprovar amb aquest cas, realment podia ser semblant ser tàrtara o grega; però no ben bé igual. Si ella hagués estat tàrtara no hi havia esperança. Ella aspirava fermament a la llibertat, tenia prou referents aportats per la mare com per poder reclamar-la. Calia no perdre aquests referents: *si em lexats estar en Barcelona*, cridava repetidament. Era la lluita per no ser desarrelada. La única manera de mantenir l'esclavitud era desarrelant, desocialitzant els esclaus, i ella tenia les seves arrels a Barcelona i sabia que aquí podia socialitzar-se, això és el que es volia impedir.

No la deixaren a Barcelona, però ella no va callar: *E ella deposant plorava*; el patró de la barca i els altres que hi eren li preguntaven perquè plorava, i ella deia:

13. SALICRÚ, Roser, "Entre el reclam de les terres islàmiques i l'escapada septentrional: La insitucionalització de la por de les fugues d'esclaus a la Catalunya tardomedieval.", *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i Lliberts a l'Edat Mitjana*. Barcelona CSIC, 2000, p. 94.

per çò com la se'n menaven per esclava e per tartra, e ella depositant és franca e filla de grega ... e ella depositant tots temps plorava

Ella va trobar recolzament, uns llaços de solidaritat, amb la gent senzilla que anava al llaüt, de manera que arribats a Sitges *se avisà que demanàs franquesa*; de fet la demanà, ja que a Barcelona no la podia fer-ho, la por a la forca ho impedia. La seva resolució era ferma, demana quedar-se a Sitges i requereix per amor de Déu, que ella no sia treta de la dita vila, *fins ella depositant haje sa franquesa*. L'aspiració d'ella, com la de tots els esclaus, era la llibertat.

5. NOTA FINAL

Dels personatges que hem vist al llarg del procés no en sabem gran cosa més. Al llarg del segle XV degueren seguir “el camí reservat a tots”¹⁴, amos i esclaves, ciutadans honrats i mariners, burgeses i prostitutes. Un Pere de Conomines figura entre els ciutadans honrats que foren elegits consellers l'any 1462, formà part del Consell de Trenta-dos, just aquell any que esclatà la guerra civil. També figura un Pere de Conomines entre els qui havien desertat de Barcelona davant l'arribada de l'exercit francès, pensem que no podia ser el mateix ja que per aquest motiu fou inhabilitat per tenir càrrecs municipals i se li va imposar una sanció econòmica, que el dia 20 de novembre d'aquell any va pagar el seu fill. És del tot impossible que ell mateix fos elegit conseller deu dies després. La deserció d'un ciutadà de cognom Conomines, que suposem descendent d'en Francesc de Conomines, just cinquanta anys després del fet que estem estudiant, ens ha semblat remarcable. Sobretot voldria comparar la frase que li dedicava la ciutat a ell i als altres patricis barcelonins que fugiren amb ell, lamentant-se que haguessin marxat, *així com devien restar e pugnar per defensa de aquella en la qual són poblats*.¹⁵ Realment cal comparar aquestes paraules amb les que havia pronunciat la dissortada Constança mig segle abans: *Baldament fos esclava ab que estigués en Barchelona*.

A l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona hem pogut documentar més d'un centenar de testament, datats al segle XV, corresponents a llibertes de diferents nacionalitats, integrades a la vida ciutadana. Moltes d'altres dones comprades com esclaves moririen sense deixar aquesta condició. Malauradament encara avui es donen en el món diferents formes d'esclavitud, les dones, les noies, en són sovint les víctimes. Valguin les llàgrimes de Constança per sentir els plors de totes elles.

14. Fem servir la frase de Duoda per referir-se a la mort. Duoda, *De mare a fill, escrits d'una dona del segle IX*, Barcelona, La Sal, 1989, p.43.

15. SOBREQUÉS, Jaume, *La guerra civil catalana del segle XV*, 1, 405.- CODOIN, vol. 23, pp. 143-144.

DOCUMENT

1413, agost, 25-29. Sitges.

Fragment conservat del procés obert degut a la súplica feta per Constança, fadrina, davant la justícia de Sitges, ja que ha estat venuda com esclava; reclama la seva llibertat, ja que és filla d'una lliberta grega i d'un clergue català.

Arxiu de la Catedral de Barcelona (document per catalogar)

Die veneris vicesima quinta die mensis augusti, anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo terciodecimo, jurarunt et deposuerunt testes sequentes:

Domina Caterina¹⁶, uxor Aliot Guaytius, habitador Valencie, testis jurata et interrogata dicere veritatem quam sciat super infrascriptis, de quibus interrogabitur.

Et primerament si ella testimoni conex una fadrina apel·lada Constança, la qual en Johan Boní, mercader ciutadà de Barchelona, mès en un lahut de n'Anthoni¹⁷ Rovire, ciutadà de la dita ciutat, per portar-la en la ciutat de València.

Interrogada com la conex. E dix que per ço com ella testimoni, stant en lo dit laüt diamaç prop passat, hora del cap del vespre, viu, ella testimoni, com lo dit (sic)¹⁸ Johan Boní feu metre la dita Constança en lo dit laüt, e com la hi metien la dita Constança plorant cridave e altas veus dehie: “¡Via fos, per amor de Déu, no m’hi metau! Que si-m lexats star en Barchelona jo vull ésser/ scalva, si-m lexats star en Barchelona. E una fembra pública apel·lada Caterina, la qual après meteren en lo dit laüt, dehie a la dita Constança: ”Calla, no digues res, que may no seràs esclava”. E en açò la dita fembra la amoxave.

Interrogada si ella testimoni sap, he ha oyt dir, perquè la dita Constança cridave ací ne plorave. E dix que per ço cridave e plorave axí, com la dita Constança dehie que ella [era] filla de xpristià e de xpristiana franchs¹⁹, e que la havien venuda al dit Johan Boní per esclava.

Fuit sibi lectum et perseverabit.

16. Caterina, interlineat.

17. Segua: *laüt*, ratllat.

18. Segua: *Anthoni*, ratllat. També s’hauria d’haver ratllat la paraula *dit*.

19. Segua: *e que fo*, ratllat.

Caterina, oriunda civitatis Cesarauguste, regni Aragonum, habitatrix Barchinone, testes jurata et interrogata dicere veritatem quam sciat super infrascriptis, de quibus²⁰ interrogabitur.

Et primerament interrogada si ella testimoni conex una fadrina apel·lada Constança, la qual en Johan Boní, mercader ciutadà de Barchelona, més en un laüt de n'Anthoni Rovire, ciutadà de la dita ciutat de ²¹ València. E dix que ella testimoni conex la dita Constança de dimarç après mig jorn a IIII hores prop passat, que amanaren dita Constança a casa del dit Anthoni Rovire, on ella testimoni ja era. E en açò, ella testimoni e la dita Constança e lo dit Anthoni Rovire e altres, anaren en lo dit laüt per recullir-se. E de fet com foren en²² lo dit laüt, ells se reculliren en lo dit laüt. E com se foren recullits, la dita Constança plorave e dehie que baldament fos esclava ab que stigués en Barchelona. /

Interrogada²³ qui amanava la dita Constança a casa del dit Anthoni Rovire. E dix que una dona, la qual ella testimoni no conex, ne sap com ha nom.

Interrogada si ella testimoni sap, ne ha hoyt, que la dita Constança sia filla de hom e de dona franchs. E dix que no u sap ne ho ha oyt dir sinó a la dita Constança, que ²⁴ dehie ir, que fo lo dia de la festa de sent Barthomeu, en la vila del castell de Ciges.

Fuit sibi lectum, et perseverabit.

Anthoni Rovire, *patronus lembuti, civis Barchinone, testes juratus et interrogatus dicere veritatem quam sciat super infrascriptis et aliis de quibus inferius interrogabitur.*

E *primo interrogatus* si conex una fadrina/ apel·lada Constança, la qual en Johan Boní, mercader ciutadà de Barchelona, ha mesa en lo laüt del dit testimoni. E dix que och, de dimarç prop passat IIII horas après mig [jorn], que amenaren la dita Constança a casa d'ella testimoni; bé que ans que la hi menassen, lo dit Johan²⁵ Boní dix a ell testimoni que ²⁶ havie comprada una borda volent;²⁷ mas que ere tan

20. Seguia: *fui*, ratllat.

21. Seguia: *Barchelona*, ratllat, si be erròniament, ja que segons tots els altres testimonis Antoni Rovira era ciutadà de Barcelona i no de València.

22. *En*, interlineat.

23. Seguia: *si ella*, ratllat.

24. Seguia: *hi*, ratllat.

25. Seguia: *Lobet*, ratllat.

26. Seguia: *un*, ratllat.

27. *Volent*, interlineat.

mala fembra que no vol anar a València. E que en açò una fembra aragonesa apel·lada Caterina,²⁸ que era aquí, dix al dit Johan Boní que amanàs la dita Constança a casa d'ell testimoni. E com la hi hagués amanada, ella dita Caterina amoxaria a la dita Constança e la manaria en lo dit laüt. ²⁹ E de fet, segons que ell testimoni damunt ha dit e deposat, amanaren la dita Constança a casa d'ell testimoni. E amanada là, ell testimoni e la dita fembra Caterina amanaran la dita Constança amoxant-la en lo dit seu lahut, ells la reculliren, e com tots foren recullits se partiren de Barchelona./

Interrogat si ell testimoni sap ne ha oït dir que la dita Constança sia francha de filla de hom e de fembra franchs. E dix que no, sinó que la dita Constança dix com era en lo dit, ³⁰que ella³¹ no era sclava, devant tothom e lo dit Johan Boní. E lo dit Johan Boní li dehie: “Calla dolenta, que no seràs³²sclava, que ab madona mara staràs, axí com si eras sa filla.

Fuit sibi lectum et perseverabit.

Die martis vicesima nona die mensis augusti, anno predicto deposuit deponens sequens:

Constança, oriunda civitatis Barchinone, que solebat comorari cum venerabili Francisco de Condominis cive dicte civitatis, deponens in facto suo proprio, et ut testes, interrogata dicere veritatem quam sciat super hiis de quibus inferius interrogabitur.

Et primo interrogata qui és pare d'ella deposant. E dix que un hom apel·lat Alfonso, prevere, qui servia en la capella del Palau Rey al de Barchelona, e après seguí lo Papa/ e seguint lo Papa és mort.

Interrogada qui és sa mara. E dix que una dona apel·lada Maria de ³³ nació de grechs, la qual és morta en lo Hospital de Barchelona, qualque mig any pot haver.

Interrogada si la dita Maria, mara d'ella deposant, era francha. E dix que och, car en als morts prop passadas, lo honrat en Ffrancesch de Conomines, ciutadà de Barchelona, de qui la dita Maria mara d'ella deposant³⁴ era sclava, la enfranquí.

28. *Caterina*, interlineat.

29. Aquesta frase des de: *E com la hi hagués*, fins a *laüt*, afegida al marge inferior.

30. Faltaria una paraula, potser alberc? o llaüt?

31. Següia: *era filla de hom*, ratllat.

32. *Seràs*, interlineat.

33. Següia: *llimatge*, ratllat.

34. Següia: *sclava*, ratllat.

Interrogada si sap ella deposant perquè lo dit honrat en Ffrancesch de Conomines feu francha la dita Maria mara d'ella deposant. E dix que per çò com la dita Maria, mara d'ella deposant, se dehia ésser francha de natura, per çò com dehie que era grega; e a vijares d'ella deposant la dita Maria, mara d'ella deposant, se'n clamà a l'honorable n'Esperandeu Cardona, e lo dit honorable³⁵Sperandeu Cardona se n'afrontà ab lo dit honrat en Ffrancesch de Conomines, ensemps ab la dita Maria, mara d'ella deposant. E lo dit honorable n'Esperandeu Cardona se volch informar de la dita franquesa, e de/ fet llavors lo dit honrat en³⁶ Ffrancesch de Conomines atorgà, de bona fe, e li feu la dita franquesa, fahent-li-n carta pública.

Interrogada si sap ella deposant, qual notari prè la dita carta de franquesa. E dix que no-s sap, mas que en Bernat Figuera, qui stà en lo carrer d'en Novell en Barchelona après lo honrat en Johan Des Vall,³⁷ la muller del qual Bernat Figuera és texidora³⁸ de vels, té la dita carta de franquesa en un cofre que ere de la dita Maria, mara d'ella deposant.

Interrogada si ella deposant sap ne ha oyt dir³⁹ la dita Maria, mara d'ella deposant, après que la dita carta de franquesa li fo feta, a on stech. E dix que ab un senyor al carrer qui stà al carrer dels Mirayers, e ab en Ruire, qui stà après d'en Marimon, e ab moltes donas víduas en Barchelona, ab soldada que prenien. E dix més, interrogada, que la dita soldada era tota de la dita Maria, mara d'ella deposant./

Interrogada qui aportà la dita Maria, mara d'ella deposant, en lo dit Hospital, ne perquè hi anà. E dix que la dita Maria, mara d'ella deposant, vench mal de pedra e tornà ydròpica que las camas li inflaren, e ella matexa se n'anà al dit Hospital.

Interrogada si lo dit Alfonso, pare d'ella deposant, ere cathalà ne si havia parents e amichs en la ciutat de Barchelona. E dix que a vijares d'ella deposant lo dit pare d'ella deposant era cathalà e era de la dita ciutat; e que encara hi ha una germana sua, que stà al carrer de las Molas, mas no sap ella deposant com se ha nom.

Interrogada si ella deposant nasch en la casa del dit en Ffrancesch de Conomines. E dix que no-s sap, bé que hi és nudrida fins poch temps ha, a ançà

35. *Honorable*, interlineat.

36. Següia: *Ffransce*, ratllat.

37. Següia: *del*, ratllat.

38. Següia: *de vells*, ratllat.

39. Següia: *après*, ratllat.

que lo dit honrat en Ffrancesch de Conomines la vené a l'honrat Bernardó Calopa, ab lo qual ella deposant stech dues nits e un dia. E tantost lo dit honrat en Bernardó Calopa la donà/ a vendre a-n Venrell, corrador de Barchelona. E ella deposant plorave stant en poder del dit Venrell corrador, dient e al·legant que ella deposant era francha e filla de grega. E lo dit Venrell dehie a ella depoant que callàs; e més dehie a las gents a qui ella deposant ho dehie que no la crequessen, que ella deposant era tartra. E de fet ella deposant s'en volie anar al Primogènit per demanar la franquessa; e lo dit Venrell li dehie a ella deposant que no hi anàs, que si ho fahie que penjarien ella deposant, axí com penjaren la sclava d'en Bestida. E tots dies la dona muller del dit honrat en Ffrancesch de Conomines tremetie a dir al dit Venrell si havie venuda ella deposant. E en açò en Johan Boní, mercader ciutadà de Barchelona, comprà ella deposant, e tantost la volie trametra ab un laüt per mar en la ciutat de València. E ella deposant plorave e dehie que verament no y irie, que francha era e filla de grega. E lo dit Johan Boní dehie a ella deposant: "Calla no digues res, que tant te val ésser tartra com gre/ga, que no seràs scalva, que ab madona mara seràs que-t tendrà axí com a filla". E encara ab tot axò ella deposant no volie anar a mar, sinó que la amoxaren; e una dona que anave en València, amoxant ella deposant, amanà ella desposant a la barcha, e meteren-la dins . E ella deposant tots temps plorave. E lo patró de la barcha, e los altres que en la dita barcha eren, dehien a ella deposant perquè plorave, e ella deposant dehie que per çò com la s'en menaven per sclava e per atra, e ella deposant és francha e filla de grega; e axí la s'en menaren en al vila del Castell de Ciges, del bisbat de Barchelona. E ella deposant com fo en la dita vila se avisà que demanàs franquessa; e de fet la demanà, pus en la dita ciutat de Barchelona no la podia demanar.

E requer que per amor de Déu, ella no sia/ treta de la dita vila, fins ella deposant haje sa franquessa.

Interrogada qui pot saber en aquestas cosas: çò és que la dita Maria, mara d'ella deposant, fos grega, ne en la franquessa sua. Dix que un hom apuntador apel·lat Gibert, qui stà après la casa del dit honrat en Ffrancesch de Conomines, qui fo testimoni en la dita carta de la franquessa; e lo dit senyor qui stà al carrer dels Mirayers, e lo dit en Rovire, e madona d'en Duran qui stà al carrer de Muncada, e madona d'en Ramon Desplà, e lo molt honrat en Ramon Desplà, diputat, e madona d'en Rochacrespa e molts d'altres.

Fuit sibi lectum et perseveravit.